

Les arrels profundes de la polarització, o sobre la necessitat de recuperar el relat perdut

- Històricament, quan s'han produït canvis econòmics profunds, la polarització política ha augmentat.
- L'auge de la polarització política que observem avui dia té les arrels en el canvi tecnològic, en la globalització i en el canvi demogràfic.
- Les democràcies liberals s'enfronten a l'enorme desafiament de refer un relat comú.

La polarització política ha augmentat. En alguns països, el fenomen pren la forma de l'aparició de nous partits, la presència dels quals als parlaments els fragmenta més que en el passat. En altres països, en canvi, la polarització es materialitza, principalment, en una major dispersió sobre temes centrals en la societat al si dels partits tradicionals. I, finalment, alguns combinen les dues expressions del fenomen. A Europa, s'han donat la primera i tercera variants, mentre que els EUA són el cas paradigmàtic de la segona (els votants demòcrates són més progressistes i els republicans més conservadors que en el passat).¹ Malgrat que, a vegades, l'opinió pública té la percepció que l'auge de la polarització política és recent, la literatura acadèmica tendeix a avaluar que, malgrat que s'ha accelerat en les dues últimes dècades, el recorregut a l'alça ja és detectable des del final de la dècada dels setanta. Així, doncs, som davant un fenomen de llarg recorregut que representa, es miri com es miri, un canvi estructural en les democràcies liberals.

Ara bé, canvi estructural equival a repte decisiu? L'augment de la polarització comporta riscos seriosos per al funcionament de la democràcia mateixa? En definitiva, podem afrontar una qüestió tan central com complexa des d'una perspectiva rigorosa i obtenir, sinó una resposta definitiva, sí un terreny una mica més ferm sobre el qual poder fer aportacions que contribueixin al debat social? Bé, si més no intentem-ho.

El passat com a guia

D'entrada, vegem el que ens diu l'experiència històrica. Una primera constatació és que, en el passat, l'augment significatiu de la polarització política ha estat un element present en molts canvis econòmics i socials profunds. Malgrat que els contemporanis de cada moment no utilitzaven la nostra terminologia, l'augment de la dispersió de les preferències dels ciutadans es pot identificar en la crisi de la polis grega, en el pas de la república romana a l'imperi, en la crisi de la baixa Edat Mitjana, en les revolucions burgeses del segle XVIII i XIX i, per descomptat, en l'estrall dels anys trenta. Però la història ens pot donar més informació: en tots aquests casos, els canvis de règim polític que es van produir van anar acompanyats d'un seguit de transformacions estructurals de fons.

Específicament, en aquests episodis d'augment de la fragmentació de les preferències polítiques, es combinen alguns (o tots) dels següents elements: una ampliació de l'àrea econòmicament rellevant per a la societat del seu moment (el que podem assimilar a una certa forma de globalització), un canvi significatiu de les tendències demogràfiques i una transformació tecnològica. Així, per exemple, en el pas del món clàssic a l'hel·lènic, detectem globalització; en la caiguda de la república romana, demografia i globalització; en la crisi baixmedieval, demografia i globalització; en les revolucions burgeses, canvi tecnològic, demografia i globalització, i, finalment, en la crisi dels trenta, de nou els tres anteriors. Per tant, d'aquesta exploració històrica, es desprèn que, pel que sembla, la polarització política és present en molts canvis polítics sistèmics i que, també pel que sembla, la polarització conviu amb els tres fenòmens que hem anomenat globalització, canvi tecnològic i demografia.

El següent pas en aquest viatge intel·lectual ha de ser, precisament, tractar d'aclarir les relacions que es poden establir entre globalització, canvi tecnològic i demografia i augment en la polarització política, ja que, si van ser importants en el passat, encara haurien de ser-ho més en l'actualitat, ja que les tres tendències són plenament presents. I bé, què diu la literatura existent sobre aquesta qüestió? La conclusió essencial és que els tres àmbits són significatius per explicar la polarització i que aquesta afirmació la podem fer basant-nos en una evidència empírica que, sense ser encara abundant, sí que apunta amb raonable solidesa en la direcció esmentada.

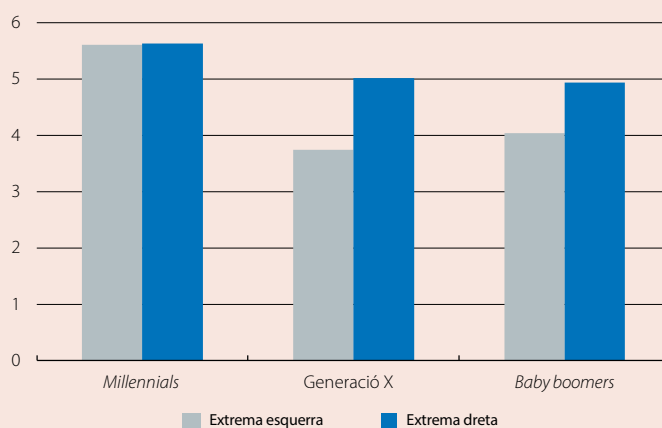
Una vegada més, la complexa relació entre canvi tecnològic i polarització política

La transformació tecnològica incideix sobre l'augment de la polarització mitjançant dos canals principals, el del mercat de treball i el dels mitjans de comunicació. Comencem pel primer d'aquests mecanismes. Als països avançats, està estudiat que el canvi

1. Per a una caracterització àmplia del fenomen de la polarització política, vegeu l'article «Polarització política: el fenomen que hauria d'estar en boca de tothom», en aquest mateix Dossier.

Polarització política per generacions

Percentatge dels enquestats (%)

Font: CaixaBank Research, a partir de dades de la World Values Survey, utilitzant la mostra disponible de països de l'OCDE.

tecnològic exerceix pressió i allunya les retribucions dels grups de treballadors d'alta qualificació de les dels treballadors de baixa qualificació, la qual cosa, al seu torn, es reflecteix en un augment de l'anomenada prima educativa: si el canvi tecnològic intensifica la demanda relativa de personal altament qualificat, i una part d'aquesta capacitació exigeix nivells educatius també relativament més elevats, és lògic pensar que es constatarà que, a mesura que augmenta el nivell educatiu, el salt retributiu serà més que proporcional. En definitiva, el canvi tecnològic contribueix a generar «guanyadors» i «perdedors», els quals, probablement, diferiran més en les preferències polítiques que en el passat.²

No obstant això, cal considerar amb cautela la relació entre desigualtat salarial i polarització política. Certament, alguna mesura de la desigualtat se sol incloure com a variable explicativa en els exercicis empírics que tracten d'establir els factors determinants de la polarització.³ Els resultats són variats i, per extensió, no exempts de controvèrsia. En termes generals, podem dir que, tot i que l'associació aparent entre desigualtat i polarització és elevada, establir de forma rigorosa la causalitat no és senzill. Els treballs més seriosos obren les portes a una possible bidireccionalitat entre desigualtat i polarització.⁴ Es tracta d'un resultat que té lògica, ja que, a llarg termini, és possible que canvis en la polarització, que poden ser deguts a causes diferents, poden tenir, com a resultat, respostes de polítiques públiques que afectin la desigualtat. Un exemple paradigmàtic és el nord-americà, en què l'augment de la polarització dels votants dels dos partits principals ha complicat la defensa de les mesures de caràcter redistributiu.

La desigualtat salarial té, al seu torn, una derivada potser menys central, però que, als EUA, ha tingut una certa rellevància en el debat que ens ocupa: la de canvis al «mercat» matrimonial que podrien incidir en l'augment de la polarització. En concret, sembla que l'existència de l'esmentada prima educativa també es trasllada a una dimensió més propera a la demografia, ja que alguns autors, com Fernández i Rogerson (2001),⁵ suggereixen que s'intensifica l'aparellament entre persones amb nivells educatius més similars, la qual cosa, en última instància, comporta que, a la societat, comencen a prevaler les parelles compostes de només «guanyadors» i de només «perdedors» del canvi tecnològic, en detriment de les parelles «mixtes». El resultat és que les demandes polítiques que derivaran d'aquesta societat demogràficament més fragmentada són, previsiblement, també més polaritzades.

A més de la via del mercat de treball, i com s'ha esmentat més amunt, el segon àmbit important per entendre com els canvis tecnològics incideixen en el canvi de les preferències polítiques és el canal dels mitjans de comunicació. Aquesta és una qüestió que s'ha estudiat profusament en els últims temps, arran de qüestions com l'auge dels mitjans digitals, la crisi del model de negoci dels mitjans convencionals o la dificultat per establir la veracitat de la informació en aquest nou ecosistema. Malgrat que s'està lluny d'arribar a conclusions definitives, sembla que la literatura palesa que, un cop constatada la fragmentació de l'oferta i de la demanda (o, en termes més propis del sector, la dels mitjans i la de les audiències), els dos costats del mercat es retroalimenten mitjançant dos mecanismes. El primer és el que, a vegades, es coneix com «efecte sítja», és a dir, el públic s'autodirigeix cap a mitjans en què el biaix informatiu tendeix a reforçar els apriorismes dels espectadors i dels lectors, la qual cosa contribueix a incrementar la polarització de la societat. Un segon element és el que es podria anomenar «biaix de contingut», és a dir, la basculació que s'ha observat en les últimes dècades (amb excepcions temporals i geogràfiques notòries, tot cal dir-ho) a favor del contingut d'entreteniment, en detriment dels programes i dels espais pròpiament informatiu-polítics. Atesa la prevalença del present en les nostres mirades, convé recordar que aquesta dinàmica no neix amb internet, que, per cert, ja té uns quants anys, sinó amb la introducció de les cadenes de cable als EUA.

La globalització, accelerador de la polarització

L'impacte del canvi tecnològic sobre la polarització, per tant, opera mitjançant dues grans esferes d'actuació, la del mercat de treball i la dels mitjans de comunicació, però també incideix en el segon dels determinants estructurals esmentats, la globalització. Aquest és un camp en què és complex destriar els canals causals específics, ja que, de fet, globalització i canvi tecnològic interactuen estretament. Això és degut, en particular, al fet que una de les formes com es produeix la difusió tecnològica és mitjançant el comerç internacional i al fet que la globalització mateixa és el resultat, si més no en part, del canvi tecnològic. Però, malgrat aquesta dificultat notòria, s'han fet intents de quantificar la importància específica del comerç internacional sobre la polarització. Sembla que els resultats, encara incipients, perquè la via d'exploració és relativament nova, apunten a un efecte significatiu tant als EUA com a Europa. En el primer cas, com defensen Autor i els seus coautors (2016), s'ha constatat que, als districtes electorals més afectats per l'augment del comerç amb la Xina, el nombre de representants més moderats ha tendit a disminuir, mentre que, a Europa, segons Colantone i Stanig (2017), el creixement de les importacions xineses es pot associar a un major suport a les posicions polítiques més polaritzades.⁶

En termes més generals, es pot defensar que la globalització (amb més o menys suport del canvi tecnològic) és un factor que reforça, més que determina, línies de fissura ja existents en les societats occidentals. Entre altres autors, aquesta és la tesi de Rodrik (2018),⁷ que esmenta alguns d'aquests punts divisoris: l'oposició entre professionals mòbils i productors locals, entre regions i sectors competitiu en la globalització i aquells que no ho són, o entre treballadors qualificats i no qualificats, ja esmentada més amunt.

2. Sobre aquesta qüestió, vegeu, per exemple, l'article «Desigualtat i populisme: mites i realitats», a l'IM01/2017.

3. Sense anar més lluny, vegeu l'article «Polarització: el llegat de la crisi i altres forces conjunturals», en aquest mateix Informe Mensual.

4. Vegeu Duca, J. V. i Saving, J. L. (2016), «Income inequality and political polarization: time series evidence over nine decades», *Review of Income and Wealth*, 62(3), 445-466.

5. Fernández, R. i Rogerson, R. (2001), «Sorting and long-run inequality», *The Quarterly Journal of Economics*, 116(4), 1305-1341.

6. Vegeu Autor, D., Dorn, D., Hanson, G. i Majlesi, K. (2016), «Importing political polarization? The electoral consequences of rising trade exposure», *National Bureau of Economic Research*, núm. w22637. I també Colantone, I. i Stanig, P. (2018), «The trade origins of economic nationalism: Import competition and voting behavior in Western Europe», *American Journal of Political Science*, 62(4), 936-953.

7. Vegeu Rodrik, D. (2018), «Populism and the Economics of Globalization», *Journal of International Business Policy*, 1-22.

El vector demogràfic: generacions i migracions

El tercer gran àmbit estructural esmentat és el del canvi demogràfic. Aquest és un terreny relliscós que pot generar lectures simplistes, de manera que és important ser precís. D'entrada, sembla lògic pensar que, si la població és més diversa que en el passat a les societats occidentals, l'expressió política d'aquestes societats podria ser també més heterogènia. Dues de les vies principals a través de les quals la diversitat de la societat s'ha materialitzat en les últimes dècades són la major polarització dels valors i de les opinions entre generacions (el que, usualment, es coneix com *gap* generacional) i la fragmentació de preferències que genera el fenomen de la immigració. La primera d'aquestes qüestions, la del *gap* generacional, ja ha estat estudiada amb anterioritat a les pàgines del nostre *Informe Mensual* (Murillo i Ruiz, 2018), i, davant la qüestió de si els *millennials* són més «extremistes» que les generacions precedents, es constata que, efectivament, entre els *millennials*, les posicions extremes de la distribució de preferències ideològiques estan més «poblades» que en les generacions anteriors (conegudes com Generació X i *baby boomers*).⁸ A més a més, les xifres apunten al fet que les posicions dels dos costats de l'espectre ideològic són més extremes que les de les generacions precedents, però ho són en gairebé el mateix grau a l'esquerra i a la dreta. En qualsevol cas, i per no sobrellegir l'«extremisme», convé recordar que els *millennials* d'extrema esquerra o d'extrema dreta són, com succeeix en totes les generacions de les quals hi ha dades, una minoria (una mica més de l'11% en els *millennials*, un cop sumats els dos extrems).

El segon factor que ha diversificat les societats occidentals és la immigració. Aquí entrem en un camp farcit de prejudicis i, per tant, hem de ser especialment curosos a l'hora de separar allò que sembla versemblant del que realment sabem a partir de l'evidència empírica. D'entrada, cal recordar que tenir una proporció d'immigrants significativa no implica, per si mateix, una fragmentació política elevada. L'experiència històrica més reeixida d'integració de poblacions diverses en una comunitat de valors relativament homogènia és la nord-americana, capaç de sumar diversitat sense deixar d'aconseguir el que Francis Fukuyama anomena una identitat, és a dir, disposar d'un conjunt de valors compartits que et converteixen en membre d'una comunitat (el famós *melting pot* nord-americà).

No obstant això, fins i tot als EUA, sembla que, en les últimes dècades, s'ha produït algun canvi profund, ja que la percepció pública sobre la immigració s'ha fragmentat, tessitura que complicarà que es pugui continuar arribant a aquest gresol comú que caracteritzava al país. Així, segons les dades del Pew Research Center, el 1994, quan als votants demòcrates i republicans se'ls preguntava si la immigració era una càrrega en termes de llocs de treball perduts i de despeses socials (així era la pregunta a l'enquesta), la qüestió suscitava gairebé el mateix percentatge de respostes afirmatives als dos grups (amb només 2 punts de distància entre els dos). En canvi, el 2014, la proporció d'enquestats republicans que consideraven que la immigració era problemàtica era 19 punts superior a la de demòcrates.⁹ A Europa pot estar succeint quelcom semblant, tot i que amb matisos propis. Segons les dades del mateix Pew Research Center del 2018, es comprova que, en una mostra significativa de països europeus, l'opinió negativa sobre la immigració és major en les cues de la distribució ideològica de la dreta que en les del centre o en les de l'esquerra.¹⁰ Així, quan es calcula la diferència d'enquestats de dreta i d'esquerra que consideren que la immigració «és una càrrega», els primers superen en 23 punts els segons. Sembla, per tant, que la qüestió de la immigració és un factor important en la forma com es manifesta la polarització al si dels dos principals partits nord-americans i també en l'espectre ideològic europeu.

Esgoten aquests tres factors (canvi tecnològic, globalització i demografia) totes les possibilitats explicatives? Per ser exhaustius, hem de recordar que existeix un debat molt ric sobre el pes relatiu d'altres factors, els anomenats culturals. En essència, la idea de fons és que els canvis seculars en les societats occidentals, com la terciarització, han comportat un doble efecte, el que es podria anomenar d'inseguretat econòmica (*de facto*, ja implícita en els factors esmentats més amunt en el present article) i el que es presenta com un increment de la diversitat, els quals, combinats amb un augment, en dècades anteriors, de valors postmaterialistes i socialment progressistes, han generat el que autors com Pippa Norris i Ronald Inglehart anomenen replegament cultural (*cultural backlash*) dels segments més conservadors en matèria social dels països occidentals, la qual cosa ha contribuït a un augment de les posicions ideològicament més polaritzades. Malgrat que la tesi és objecte d'un profund debat acadèmic, i queda lluny de ser comunament acceptada, sí que és suggeridora, ja que complementa els determinants estrictament econòmics de la polarització amb altres més propers als valors i a altres atributs *soft*. En exercicis similars en aquestes mateixes pàgines, s'ha arribat a conclusions semblants: l'augment de la polarització es pot vincular, en certa mesura, a factors culturals i, per tant, no es pot circumscriure, exclusivament, a determinants econòmics.

I, malgrat tot..., el futur no està escrit

Moment de recapitular i de mirar cap al futur. Si acabéssim aquí el present article, la síntesi podria ser la següent: la història ens diu que la polarització política és present en molts canvis polítics sistèmics seculars i que els factors de fons que, en el passat, han alimentat l'augment de la polarització (en particular, canvi tecnològic, globalització i demografia; potser també els factors culturals) estan actius en les nostres societats contemporànies. I quina conclusió se'n deriva? Que anem, inevitablement, cap a un nou temps de canvi profund polític? Aquí el lector podria estar esperant una resposta vaga, del tipus «el futur, ja se sap, tan incert...». Però, per una vegada, i sense que serveixi de precedent, s'apostarà per una conclusió sense embuts: no està escrit que aquest sigui el resultat inevitable. Els factors estructurals marquen una direcció, però no determinen la destinació, en especial en societats que tenen la fortuna de disposar de democràcia. Churchill probablement tenia raó: la democràcia és el pitjor dels sistemes, amb l'excepció de tots els restants. Amb el mateix esperit, les actuals democràcies liberals són perfectibles i renovables, és indubtable, però la seva qualitat i, sobretot, el seu potencial de millora haurien de permetre que, fins i tot davant una polarització creixent, s'arbitrin formes de crear consens i de recuperar l'imprescindible relat comú que tota societat necessita per construir el seu futur.

Alex Ruiz

8. Vegeu l'article «[Millennials i política: mind the gap!](#)», al Dossier de l'IM04/2018.

9. Pew Research Center (2014), «Political Polarization in the American Public».

10. Pew Research Center (2018), «In Western Europe, Populist Parties Tap Anti-Establishment Frustration but Have Little Appeal Across Ideological Divide».